

Аповеды бабы Аксенні – крыніца ведаў аб этнаграфіі
беларусаў-перасяленцаў у Заходняй Сібіры

В.А. Лабачэўская
(Мінск, Беларусь)

У артыкуле на аснове матэрыялаў, сабраных аўтарам падчас экспедыцыі ў Цюменскую вобласць Расіі, а менавіта аповедаў А.К. Жарыкавай (1915–2013), яка жыла ў вёсцы Баркі Вікулаўскага раёна, раскрыты цікавыя факты і абставіны перасялення беларусаў з Быхаўскага павета Магілёўскай губерні ў пачатку XX стагоддзя ў Заходнюю Сібір. Праз памяць інфарманткі, якая ўтрымала разнастайныя падрабязнасці мінулага, гісторыя і этнаграфія беларусаў-перасяленцаў набывае антрапалагічнае вымярэнне.

Ключавыя словы: Беларусь ў Сібіры, «самаходы».

Падчас экспедыцыі ў Цюменскую вобласць Расіі па даследаванні гісторыі і культуры беларускіх перасяленцаў мне давялося сустрэцца з унікальнай інфарманткай – Аксеніяй Кузьмоўнай Жарыкавай, 1915 года нараджэння, якая жыла ў вёсцы Баркі, што ў 7 км ад раённага цэнтра Вікулава. На момант нашай размовы ў 2011 годзе жанчына мела ўжо вельмі паважаны ўзрост, была невідучая і пры гэтым захавала выдатную памяць і ясны розум. Яе аповеды, якія былі намі запісаны, – унікальны па інфарматыўнасці матэрыял аб гісторыі перасялення беларускіх сялян Магілёўскай губерні ў Заходнюю Сібір у пачатку XX стагоддзя ў перыяд сталыпінскай аграрнай рэформы. Тысячы безземельных і малаземельных сялян з беларускіх губерняў у пошуках лепшай долі, пакідалі свае родныя мясціны і адпраўляліся ў далёкую Сібір. На новых месцах жыхарства за беларускімі перасяленцамі замацаваўся экзатанімі «самаходы», які сведчыць, што прыйшлі яны ў Сібір сваім ходам ці інакш – «самахадняком». Адрозніваючы сябе ад карэннага рускага насельніцтва, беларускія перасяленцы і самі сталі называць сваіх суродзічаў па паходжанні «самаходамі». У Вікулаўскім і Арамашаўскім раёнах Цюменскай вобласці існуюць некалькі «самаходскіх вёсак», дзе нашчадкі першых беларускіх перасяленцаў і сёння атаясамліваюць сябе з далёкай радзімай сваіх

дзядоў і бацькоў – Беларуссю і захоўваюць самабытныя рысы сваёй роднай мовы і культуры.

Аксення Кузьмоўна Жарыкава пайшла з жыцця ў 2013 годзе ў ўзросце 98 гадоў. У маім архіве засталіся яе прыжыццёвыя фотаздымкі і аўдыязапіс яе аповедаў. Сустрэча з гэтай жанчынай шчаслівы і рэдкі шанец для навукоўца, бо з першых вуснаў удалося даведацца пра шмат якія падрабязнасці жыцця сібірскіх беларусаў на Радзіме, аб прычынах іх перасялення, абставінах уладкавання на новых месцах, спосабах падтрымання сувязей з месцамі выхаду. Асабістая канкрэтная памяць аб сваёй вялікай сям’і спалучалася у бабы Аксенні з аб’ёмнай калектыўнай памяццю аб лёсавырашальным моманце ў жыцці родных ёй людзей, якія ў сіду жыццёвых і гістарычных абставінаў – беззямелля і беднасці, былі вымушаны шукаць для сябе і сваіх дзяцей лепшай долі на чужыне.

Незвычайны і пэўнай ступені сімвалічны асабісты лёс гэтай жанчыны. У Заходнюю Сібір, як кажа баба Аксення, яе «в брюхе привезли». Яе бацька Жарыкаў Кузьма Герасімавіч маці Марфа Прохараўна, 1895 гадоў нараджэння, выехалі ў 1914 годзе з вёскі Слабада Прапойскай воласці Быхаўскага павета і па прыбыцці ў Сібір атрымалі зямлю ў вёсцы Баркі каля Вікулава. У маці на той час было ужо двое дзяцей – сын Макар, 1907 года нараджэння і малодшы за яго Іван, а яшчэ двое яе старэйшых дзяцей памерлі на радзіме да перасялення. У хуткім часе распачалася Першая сусветная вайна і бацьку ў 1914 годзе забралі ў войска. Умовы жыцця новапасяленцаў у Сібіры вельмі яркава характарызуе аповед нашай інфарманткі аб абставінах яе паяўлення на свет. Яна нарадзілася 18 студзеня 1915 годзе ў плеченай хатцы, якую яе цяжарная маці сама зрабіла ўласнымі рукамі ў лесе з вегак, гліны і моху.

«А тогда что, отца моего на войну, а мама беременна, а хата где? Только лес. Вот мама нарубила колья, тут же на месте – тут руби всё и делай хату. Нарубила колья, набили эти колья, нашла чащи, сплела плетень. Глиной обмазала, дёрну надрала и плетенью то накрыла. Это хату мне такую делали. Это еще я не родилась. Сделала к зиме эту хатёнку, плетнянную, и печечку какую-то она там сделала. И вот-то значит, она к зиме-то сделала эту хатку. В январе пятнадцатого я уже родилась в эту плетнянную хатку. Вот какая у меня была доля. Такое рождение у меня было. А еще все живу».

Калі галава сям'і вярнуўся з вайны, то купіў хату ў вёсцы Асінаўка. Там у 1919 годзе нарадзілася браты-двайняшкі Аляксандр і Васіль, затым у 1921 годзе – брат Ягор і сястра Нюра – ў 1924 годзе. У 1928 годзе сям'я пабудавала новы дом. Калі пачалася калектывізацыя, у іх гаспадарцы было 12 кароў, 6 коней. Памяць бабы Аксенні захавала радавод трох пакаленняў яе сям'і па бацьку і маці, а таксама радаводы аднавяскоўцаў, з якімі яны разам перасяліліся ў Сібір.

«Мае милые, мае дарэгіе беларусы, я-то в Сибири рўдзілась, а родітэлі-то в Беларусіі ў мяня. [...] Наши деды, мои деды, значит, дед Герасим. и дед Прохор, и дед Анане приходили няшком сюда у Сибір с Беларусіі. Вот за что зовут «самоходы». Самоходом, мои милые, надо было с Беларусіі прійти. Деревня деда Кузьмова – Слобода, а маміна – Смаліца. [...] Там же помешчики всё захватили, жрать нечего. Собрались и пошли сюда няшком. Пришли деды мае у Вукіулуу волость, чтобы им нарезали здесь участкі, усадьбы. [...] Няшком шли всю дорогу. Пришли в Вукіуловскую волость. Ведь тут люди еще жили, когда мы прійшли. Оттуда с Беларусіі, с нашей местности. Тут им нарезали, побыли они тут, потом обратно пошли они пешком в Беларусію».

Усе перасяленцы, якія аселі ў вёсцы Баркі Вікулаўскай воласці, паходзілі з Прапойскай воласці Быхаўскага павета, з суседніх вёсак Смаліца, Слабада, Баўкі, Азёры (цяпер ў Быхаўскім раёне, на самой мяжы з Слаўгарадскім і Чавускім раёнамі Магілёўскай вобласці). Спачатку яны пасылалі ў выведкі старэйшых мужчын, якія выбіралі месца для новага жыхарства. Пасля гэтага ўжо перавозілі сем'і і скарб. Раскарчоўвалі тайгу і будавалі хаты для сваіх вялікіх сямей.

«А там еще приехали с Маленькой Слободки тоже сюда. <А кто приехал с маленькой Слободки?> Игнат – наш сосед, Игнат Лукьянович Колпаков. Игната Лукьяновича еще звали – Колпак. И он тоже приходил с нашими сюда нарезать у волость. [...] Унего была большая тоже семья. У него был Борис женатый, Яков женатый и Филимон женатый, это у Колпака. А еще были Федор, Иван, Кристина и Ульяна. Вот семья какая была. <И они все прійшли из Беларусіі?> Они прійшли с Беларусіі с нашими вместе. Мой отец, их дед Колпак и дед Прохор вместе прійхали. Вот усадьбу им тут нарезали. Теперь такая была тайга, там же такой был лес непроходимый, красный лес. Тайга невыносимая».

Мама – это дочка Прохору, Марфа Прохоровна. [...] У мамы уже было двое детей. Двое там в России умерло, а двоих они сюда повезли, старший братик Макар был семи годиков. [...] Макар с 1907 года. А меня в брюхе привезли. И только прійхали и война. И сразу Кузьму Герасимовича

(бацьку – заўвага аўт.) на войну забралі. І Прохорова сына Ульяна на войну забралі. А Прохор прыехаў ужо больнай, дедушка Прохор мой. Сі там (на радзіме – заўвага аўт.) гоняў па Дняпру лес, гонялі па Дняпру куда-то, не знаю. І он кинудся в Дняпр, прастыў і болеў. [...] А той маленька тут поболел і помер Прохор».

Аб прычынах перасялення ў Сібір баба Аксення расказала, што вялікія сем'і не было чым карміць, бо гаспадары мелі малыя надзелы зямлі, а ўся зямля была панская. Дзіцячая памяць нашай інфарманткі захавала амаль даслоўныя апаведы аб цяжкім жыцці на Беларусі яе маці, каларытныя дэталі сужыцця беларусаў з жыдамі якія вялі гандаль і прымалі ад сялян у якасці платы за прадукты лазу, кара якой ужывалася як дубільнае рэчыва ў гарбарнай прамысловасці.

«В Белоруссии жили – семья 12 человек. Еще мама начала детей рожать, а кормить-то нечем. Нечем ведь кормить. Вот у них было два надела, а какой там надел! Две сажени сорняка и 25 киника – это надел. Вот это наделы, это посеи хлеб, и посади картошку, и корми эту семью. Семья 12 человек. Баба Вася (бабуля на айцу – заўвага аўт.) хлеб выдает по делёночке только, по делёнке. А Кузьма поехал пахать у поле, а на жизнь-то нету. А коня то покормить-то нету. Все панское. Там же все помещики заняли. И он поехал у поле, а мама побежит утром с мешком у болото, чтобы нарвать травы и покормить коня. Вот как жили. Надо было жить. Помещики так все проглотили.

[...] Ужe мама начала детей рожать. Вот теперь что, значит, первый парнишка маленький помер, и девочка, наверное, уже годов в пять, Лидия, померла. А эти два детёнка. Макар ходит – «есть хочу, есть хочу». Баба Проховиха побежит, оторвет лозы и понесет жидам. Жид был Хаём. А жидовка – Хайка. Я жидов всех знаю. Хаём – это была одна, Мейель, Сроель, Залем. Принесет баба Проховиха лозы. «Хаимка, дайте баранков, детёнок есть хочет, а нет чем покормить». [...] Маме то некогда за лозой бегать. Мама мешок в руки и в болото, надо рвать травы, чтобы покормить Кузьму в поле, где Кузьма пашет. Туда ему баба Вася нальет борща и хлеба кусочек. А мама – прибегу, кушать хочу, живот болит. Молодая женщина, а поесть-то нечего [...]. Так хоть картошкинки две хоть какие найду, съем. А на Макара вроде бы желтуха напала, кормить нечем. Баба Прохориха принесет каратек, а бабы ватшей еще была девка Маўра, годов наверное двенадцать. Маўра каральки поест, а Макар ходит и померает. Вот поэтому и поехали, мама говорила: «Не отстану, поеду с отцом потому, что делать, полрут-то дети голодом, нечем кормить». Живи, болото панское, травы порви и если поймает маму с травой, будешь задаром работать у пана. Вот что было.

Вся Беларусь была у помещиков. Ну, так что ты, их там разве мало было. Вот люди работали, если поймают их, то заведет пятнадцатку, задаром работай. Если поймают маму с травой, то она должна будет пятнадцатку работать задаром у помещиков. [...] А лоза, это ж надо украсть, помещицкая. Пойдет баба Прохориха к болоту, надо лозы надрать... А это знаешь, лоза, раньше лозу сушили. А то, как вроде бы дуб, шкуры этил самым лозою, дубом дубили. Это назывался «дуб» – лоза эта. А она надерет, этому самому сдаст туда, а он принимает, как дуб. Потом уже помещикам или кому отдают, чтобы оно пошло все в дело. Это был дуб – лоза эта. Вот надерет лозы, хот баранков даст. Вот чем жили. Видишь, как жили».

Варта прыпыніцца на цікавым фрагменце аповедаў бабы Аксенні аб старчестве – адной з формаў жабрацтва на Магілёўшчыне, адкуль былі родам яе бацькі і сваякі. Яна распавяла пра тое, як сляпых дзяцей з сялянскіх сем'яў аддавалі ў дамы для старцаў – «стардомь», дзе іх павучалі спяваць, граць на музычным інструменце – ліры, прасіць міласціну і такім чынам зарабляць сябе на жыццё. Як пісаў этнограф Ч. Пяткевіч, што ад сляпога сям'я была рада пазбавіцца як ад дармаеда, і яны былі самымі няшчаснымі сярод жабракоў – старцаў [1, с. 213].

Аповед тычыцца яе цёткі Праскоўі, якая аслепла ў дзяцінстве таму, што яе маці прыходзілася цяжка працаваць. Яе аддалі ў «стардом». Магчыма гэта была багадзельня ў Чавусах, пра якую этнограф Е. Раманаў у сваім нарысе аб побыце жабракоў Магілёўскай губерні напісаў, што яна славіцца на ўсё Магілёўскую губерню і давала сваім выхаванцам веды не толькі псалмаў, але і царкоўных службаў – малебнаў, акафістаў, паніхід. Даследчык адзначаў, што жабракі-старцы часцей за ўсё былі сляпыя, якія аслеплі з непасільнай працы, лячэння ў знахараў ці непрывітай воспы [2, с. 122–123]

У доме для старцаў дзяўчына Прося сустрэла свайго мужа Фёдара Целебана, які аслеп у 15 гадоў у выніку няправільнага лячэння. З прыходам савецкай улады сям'я жыла ў вёсцы Азяраны Азяранскага сельсавета (Рагачоўскі раён Гомельскай вобласці), а ў 1923 годзе перабралася да сваіх сваякоў у Сібір ў вёску Баркі Вікулаўскага сельсавета.

«Слушай, у меня тетка Прося, мамина сестра, бабы Прохорихина дочь. [...] Баба Прохориха раньше кирпичи возила в Гуту, а девочка эта была Проська у запазухе. Не на кого оставить было. Дед Прохор и баба

кирпичи в Гуту, и девочка в запазухе. И она простудила. И девочка эта болела, Прося, а потом ослепла. И они сдали ее у стардом. И где он был, я уже не знаю. И эту девочку сдала баба Прохориха, куды же она её слепую Сдали в стардом. Теперь она уже и росла в стардоме. Вот они там и учили. И еще, значит, был Захарий Целебан. [...] Знаю, что Целебана фамилия. Захарий этот ослеп к 15 годов. Он был слепой совсем, совсем слепой. Заболел тифом, болел, – а у него была матуха, – и шла сильно носом кровь. Кто-то дурной бабке насоветовал: раскали кирпич, и под нос чтобы кровь на кирпиче закипалася. И она сдела, а пока это кровь-то закипалася, – а у него то жар, – глаза изсякли. И он ослеп. И он [...] выздоровел из этого тифу. Тогда уже, ему уже 15 год было: «Мама, что день, чи ночь? Так ты же, Захарий, возле окна лежишь. Так я мама вижу ничего. Мне все темно и темно». Он ослеп, совсем ослеп. Теперь что, этого Захария туда же – в стардом и сдали. А он уже грамотный, уже ходил в школу. Вот возьмет так 20 копеек, вот так поцупает и скажет моему отцу, кум, вот это 20 копеек, так-то бумажные, эти номера цупает. [...]

Тетка Прося из дядьком этим у стардоме там поженились, уже взрослые были. Поженились и в этих Озёрах они жили. [...] Тогда уже что, ходили по миру. У него была сделана така лира, они молились Богу. Он так на лире играл, и они пели, молились. Ходили по миру. [...]

Приехали сюда с России те уже слепые. Приехали сюды вот и ходили, Богу молились. Хорошо им люди подовали. Пойдут у Покровку. Покровка такая богатая деревня. [...] У тетки Просковьи двое детей было. Верочка с 1923 года была и еще родила тут Ваню в Сибири».

Аповеды бабы Аксенні змяшчаюць яшчэ шмат вельмі цікавай інфармацыі. Захаваныя ў яе памяці ўспаміны як павелічальнае шкло выяўляюць антрапалогію гістарычных фактаў і этнаграфічных апісанняў.

Такім чынам, нарратыўны дакумент дазваляе нам зразумець гісторыю праз чалавека – яе творцы.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Пяткевіч, Ч. Грамадская культура Рэчыцкага Палесся / Ч. Пяткевіч ; пер. з пол. У. Васілевіч і Л. Славей; прадм. Г. Энгелькінг. – Мінск: Беларуская навука, 2015. – 319 с.

2. Романов, Е. Очерк быта нищих Могилевской губернии и их условный язык («любецкий лемент») / Е. Романов // Этнографическое обозрение. – 1890. – № 4. – С. 118–145.